

УКРАЇНСЬКА ГІРНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТОРІНКИ ПОСТУПУ

Білецький В. С., Гайко Г. І., Білецький В. В.

Ключові слова: гірнична термінологія, сторінки поступу, енциклопедичний словник, освітні потреби

Стан фахової термінологічної та енциклопедичної справи визначає рівень освіти, науки й культури будь-якої країни, народу. При цьому ретроспектива національної терміносистеми відтворює процес її становлення і віддзеркалює як самотність так і можливі міжнародні зв'язки, обміни, перетини, взаємопроникнення. Особливо це проявляється у гірничій термінології, адже гірництво – одне з найдавніших фахових занять людини, що відображено у періодизації давньої історії – кам'яна, бронзова, залізна доба.

В цьому контексті актуальним є аналіз розвитку інформаційного поля української гірничої науки і техніки, національної гірничої термінології, енциклопедичної справи. Для цього аналізу виділимо такі часові періоди: I. Витоки (до XX ст.); II. XX століття; III. Сучасний період.

I. Витоки (до XX ст.). Витоки української гірничої термінології досить давні. Можливо перші терміни ми бачимо в назвах коштовних мінералів і каменів в «Руській Правді» — збірці стародавнього руського права, складеній в Київській державі у XI–XII ст. на основі звичаєвого права. Окремі гірничі терміни зустрічаються в літописах, наприклад, «ропа» — староукраїнська назва нафти, присутня в писемних джерелах XVI ст. У «Лексиконі словенороському» Памво Беринди (1627) маємо багато термінів з наук про землю, які вживаються і сьогодні – слатина, нафта тощо. Гірничими термінами (руда, рудня тощо) в часи Козацької України послуговувалися в своїх Універсалах і українські Гетьмани. Суттєвий внесок у науки про землю зробили діячі старої Києво-Могилянської Академії, зокрема, Інокентій Гізель (1600-1683) та Феофан Прокопович (1677(1681)- 1736). Системний підхід до термінотворчого процесу продовжився і розвинувся Науковим Товариством імені Шевченка (1873 р.). Його промоторами у 1890 р. були О.Барвінський, О.Кониський, В.Антонович. У стислих науках виділяються імена В. Левицького, М. Зарицького, І. Верхратського, І. Раковського, М. Мельника, І. Пулюя, І.Горбачевського, І. Фещенко-Чопівського, В. Кучера, О. Смакули, З. Храпливого, О. Стасіва.

II. XX століття. З перших кроків відновлення Української держави у XX ст. і заснування Української академії наук (1918 р.) розпочалися процеси систематизації фахової української мови та формування термінологічної бази з різних галузей знань, зокрема з геології та гірництва. Уже 1918 р. вийшов перший том «Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури», що свідчить про велике значення цієї роботи для становлення національної освіти та науки. Важливими кроками на цьому шляху було створення термінологічної комісії Українського наукового товариства (1918 р.) та Інституту наукової мови (1921 р.) і підготовка Всеукраїнською академією наук (ВУАН) системи термінологічних словників з основних напрямків культури, науки й техніки. Гірничі й геологічні секції ВУАН опрацювали й зредагували тисячі термінів, які потрапили до «Словника геологічної термінології», укладач П. Тутковський (1923 р.); «Словника технічної термінології», укладачі Ю. Трихвиль та І. Зубков (1930 р.); «Словника гірничої термінології», укладачі П. Василенко та І. Шелудько (1931 р.). Але пізніше в СРСР україномовна фахова література та термінологічні словники ВУАН були значною мірою вилучені з освітніх установ і бібліотек та знищені. Попри це, словники АН УРСР 1950-х років суттєво розширили кількість гірничих і геологічних фахових термінів, хоча були переважно перекладними. Першою українською енциклопедією, що увібрала в себе сотні статей, пов'язаних з геологією та гірництвом України є діаспорна «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича. Вона ж стимулювала вихід «Української радянської енциклопедії» у 1959 – 1965 рр., яка містила значну кількість гасел гірничо-геологічної тематики. Серед видатних українських термінологічних і енциклопедичних здобутків радянського періоду слід зазначити вихід фундаментального «Мінералогічного словника» Є. Лазаренка та О. Винар (1975 р.) та «Української географічної енциклопедії» за редакцією О. Маринича (1989 – 1993 рр.). Отже, географічні й мінералогічні знання мали достатньо розвинену термінологічну систему й енциклопедичні опрацювання, проте загальна кількість (за назвами й накладом) україномовних енциклопедичних, наукових і навчальних видань у галузі гірництва та геології не забезпечувала навіть нагальні освітні потреби.

III. Сучасний період. У новій Україні з 1990-х рр. за наказами Міністерства освіти і Держстандарту на базі НУ «Львівська політехніка» був створений «Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології». Окремі словники, підручники підготували вчені Національного гірничого університету (Дніпро), Івано-Франківського університету нафти і газу, Донецького технічного університету, Криворізького технічного університету, НДІ гірничої механіки імені М.М. Федорова та ін. Однак ці праці не набули значного поширення, фахівці і студенти, особливо на сході країни, зберігали орієнтацію на російську термінологічну базу. Тільки на межі XX-XXI ст. з'являються системні роботи Української нафтогазової Академії (Львівська і Харківська школи), Української гірничої Академії («Бібліотека гірничого інженера» за ред. В.Ф.Бизова). Значний внесок у створення національної гірничої терміносистеми зробили: В. С.Бойко, Р. С.Яремійчук, В. І. Павлишин, І. Г.Манець та ін.. Вершиною досягнень національної гірничої терміносистеми стають 6 томів - «Гірничий ен-

циклопедичний словник» і «Мала гірнича енциклопедія» за ред. В.С.Білецького, «Словник-довідник з нафти і газу» В. С.Бойка (2 томи), «Атлас родовищ нафти і газу України» (6 томів), «Українська нафтогазова енциклопедія» за ред. В.С. Іванишина.

До 2020 р. на їх базі створено сотні підручників, монографій, словників. Українська гірнича терміносистема створена і успішно розвивається.

Білецький Володимир Стефанович, доктор технічних наук, професор, кафедра видобування нафти, газу та конденсату, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» вул. Кирпичова, 21, м. Харків, Україна, 61002, E-mail: biletsk@i.ua

Гайко Геннадій Іванович, доктор технічних наук, професор, кафедра геоінженерії Інституту енергозбереження та енергоменеджменту, Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр. Перемоги, 37, Київ, Україна, 03056

Білецький Віталій Володимирович, кандидат філософських наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, м. Вінниця, Україна, 21021